

חזון הצמחונות והשלום

מבחינה תורנית

אורות

מהמאמרים*

אפיקים בנגב וטללי אורות
להרב רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל

לעילוי נשמת נכדו, נושא שמו,

יקירי וחביבי, מופלא בתורה ובמעשים,

נזר מאכילת בשר בעלי חיים, מהיותו בן עשר שנים ויותר,

היה עדיו לגאון ולתפארת בית הרב יצ"ו,

ונקטף באביב ימיו, באסון, לשברון לב כל מוקיריו,

ובתוכם

המלקט והמעריך

דוד כהן

* אורות המאמרים האלה הוקראו בכנס צמחונים דתיים, מפ' המלומד הרה"ח ר' אדם נח"ד בראון ז"ל, שנלב"ע ד' אדר תש"ך

אפיקים בנגב

נדפס בהירחון הפלס, שנת תרס"ג—ס"ד

כ' פרקים, בששה המשכים

ליקוטים מהמאמר, פרק ו', ח', וי', וראשית פי"א

אפיקים בנגב *

א. הצדק בנוגע לבעלי חיים

יש ענף עקרי אחד של התקדמות האנושיות היותר גבוה, שהוא עומד כעת, לפי מצב הקולטורא הנוכחית, רק במצב חלום נעים של איזה אידיאליסטים יותר קיצונים, והיא שאיפה מוסרית טבעית, לרגש היושר האנושי, שימת עין למשפטם של בעלי חיים, במלא המובן.

הפילוסופיות האכזריות, ביותר אותן שפקרו גבוהה גבוהה, על פי השקפתם על המוסר האנושי מנקודת הפילוסופיה הכללית, החליקו לאדם, כל אחת על פי דרכה, לחנק בקרבו לגמרי את רגש היושר בנוגע לבעלי חיים. אמנם לא הספיקו, ולא יספיקו, עם כל התחכמותם, לשנות את טבע הצדק הטבעי, אשר נטע יוצר האדם בקרבו. ואף על פי שביחש לבעלי החיים הוא דומה ממש לזיק של גחלת כהה ועמומה, הטמונה תחת גל אפר גדול מאד, מכל מקום אי אפשר להם להכחיש את המוחש בכל לב רגש, כי חסרון מוסרי כללי הוא במין האנושי, במה שלא יקיים את הרגש הטוב והנעלה, לבלתי קחת חיי כל חי, בשביל צרכיו והנאותיו.

וחז"ל לא התחכמו באותה ההתחכמות הפילוסופית, ויספרו

לנו, שרבנו הקדוש נענש ביסורין, מפני שאמר
לעגלא, המובל לבי טבחא, דערק תותי כנפיה,
זיל לכך נוצרת. ורפואתו גם כן היתה על ידי מעשה, ברחמו
על הני כרכוש תא¹. הנה לא עשו כמעשה הפילוסופים, לעשות
חושך לאור, כדי להתפשר עם החיים המעשיים. מפני שאי אפשר כלל
לצייר, שאדון כל המעשים, המרחם על בריותיו, ברוך הוא, ישים חק
נצחי כזה בבריאתו הטובה מאד, שאי אפשר יהיה למין האנושי להתקיים
כי אם בעברו את רגש מוסרו על ידי שפך דם, יהיה גם דם
בעלי חיים.

ב. לא הותר בשר לאדם הראשון

אין ספק לכל איש משכיל והוגה דעות, שהרדייה האמורה בתורה, ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרומשת על הארץ², איננה מכוונת לרדייה של מושל עריץ, המתעמר בעמו ובעבדיו, רק להפיק חפצו הפרטי ושרירות לבו. חלילה לחוק עבדות מכוער כזה, שיהיה חתום בחותם נצחי בעולמו של ד', הטוב לכל, ורחמיו על כל מעשיו³, שאמר, עולם חסד יבנה⁴.

וביותר שכבר העידה תורה, שפעם אחת התאוששה האנושות בכללה להתנשא אל מצב המוסר הרם הזה, כפירושם של חז"ל בכתובים, המוכיחים, שאדם הראשון לא הותר לו בשר לאכילה. הנה נתתי לכם את כל עץ זורע זרע לאכלה⁵. רק אחר שבאו בני נח, אחר המבול, הוא שהותרה להם, כירק עשב נתתי לכם את כל⁶. ומעתה האפשר הוא לצייר, שתהיה נאבדת לנצח טובה מוסרית רבת ערך, שכבר היתה במציאות נחלה לאנושות. על אלה וכיוצא באלה נאמר, אשא דעי למרחוק ולפועלי אתן צדק⁷. העתיד הוא ירחיב את צעדינו ויוציאנו מן השאלה המסובכת הזאת.

2. בראשית א, כח.

3. תהלים קמה, ט.

4. שם פט, ג.

5. סנהדרין נט. ופירש"י וראב"ע ורמב"ן עה"כ בראשית יא, כט. ור"י דון אברבנאל שם.

6. בראשית ט, ג. ופירש"י שם.

7. איוב לה, ג.

ג. הערת התורה והערת השכל

בפרטן של בני אדם, יפה פירש החסיד בחובות הלבבות⁸, שיסוד המוסר בנוי על יסודן של שתי הערות, הערת התורה, והערת השכל. והערת התורה מביאה להערה השכלית. כשהיא משתלמת באדם, הוא מוסיף על ידה ללכת באורח צדקה גבוהה ונעלה. ותכליתה של הערת התורה היא גם כן להביא את האדם להערה השכלית השלמה. כמשפט פרטי בני אדם, כן הוא גם משפט הכללי. אלא שדרך הפרטים קצרה וישרה, ודרך הכלל ארוכה וסבוכה. התורה הכינה את ההערה התורית, כפי אותה המדה הראויה לאדם, בשיקול דעתו של אל דעות נותן התורה, ברוך הוא, באופן שבכללו יבוא האדם גם על ידה להערה השכלית, כשיהיה בכללו כולו ראוי לה. ואותה הערה השכלית, שהיא בעת ירידת הרוח נחלה רק לחלק קטן מבני אדם, מחסידים וחכמים נשאים שבהם, תהיה דרך הרבים, כשיתקיים מה שכתוב, וכל בניך למודי ה'⁹, ונתתי את תורתי בקרבם ועל לבם אכתבנה¹⁰. אלא שאנו צריכים להסתכל באותם הרשמים שהניחה תורה, שעל ידם יחזור המאור האלהי השכלי לבא.

מובן הדבר, שאין אנו יכולים כלל לקבוע זמנים לאותה ההתנשאות, והיא מונחת באותה התיבה הרחבה, שכוללת תכונות שונות נעלות זו מזו, היא תיבת לעתיד לבוא, שכוללת גם כן בחלקיה, ביאת המשיח ותחיית המתים. לא על הזמנים ותארים אנו דנים, כי אם על הרשמים שהניחה תורה, שאנו מוצאים בהם מהלך האידיאליים.

8. חובות הלבבות, שער העבודה, סוף הפתיחה, ופ"א—פ"ה.

9. ישעיה נד, יג.

10. ירמיה לא, לב.

ד. בשר תאווה

בבוא היתר התורה לאכילת בשר, אחרי קדושת המצות במתן תורה, האריכה בהצעת הדברים, ואמרת אוכלה בשר, כי תאווה נפשך לאכול בשר, בכל אות נפשך תאכל בשר¹¹. יש כאן גערת חכם נסתרת והערה גבולית, כלומר, כל זמן שמוסריותך הפנימית לא תקוץ באכילת בשר בעלי חיים, כמו שכבר אתה קץ מבשר אדם, — שעל כן לא הוצרכה תורה לכתוב עליו איסור מפורש, שאין האדם צריך אזהרה על מה שקנה לו כבר מושג טבעי בזה, שזהו כמפורש, — שבבא התור של המצב המוסרי האנושי לשקץ בשר בעלי חיים, מפני הגועל המוסרי שיש בו, הלא אז לא תאווה נפשך לאכל בשר, ולא תאכל, שהרי דברי תורה נדרשים מכלל לאו הן, ומכלל הן לאו¹².

11. דברים יב, כ.

12. נדרים יא. וירושלמי שם פ"א ה"ד. מכילתא, יתרו, בחדש, פרשה ח', עה"כ למען יאריכון ימך, שכן דברי תורה נדרשין מכלל הן לאו ומכלל לאו הן. ומובא בפירש"י שם.

ה. עם הארץ אסור לאכול בשר

וחז"ל העירו, שאכילת בשר הותרה בהיתר של קושי, ואמרו, עם הארץ אסור לאכול בשר, זאת תורת הבהמה והעוף, מי שעוסק בתורת הבהמה והעוף מותר לאכול בשר¹³. כלומר, ההכרח של חליפת כח לעבודה שכלית, שממנה ועל ידה ישתלם האדם, שהוא הכח הפועל בעליית היצורים גם כן, הוא עוסק בתורת הבהמה והעוף גם כן. כאשר יגמרו היחושים, תצא לאור הפעולה.

13. פסחים מ"ט. תניא רבי אומר, עם הארץ אסור לאכול בשר, שנאמר זאת

תורת הבהמה והעוף, ויקרא י"א.

14. ישעיה כה, לו.

ו. ההיתר בשעת הנפילה המוסרית

גם בעלי החיים צריכים לשלם את מס המעבר, כי גם האדם הרבה לשלם מסים רבים. על מזבח ההשתלמות של האנושות הכללית נזבתו זבחי אדם רבים עצומים מאד. אך העתיד הנהדר הוא ימחה את כל הדמעות. ומחה א' ה' דמעה מעל כל פנים¹⁴.

אמנם, אחרי הרפיון האנושי, הנמשך גם כן מנפילתו המוסרית, ראוי לאכל בשר. אם כן אותו ההיתר, שיצא אחר המבול, להתיר בשר לאכילה, כבר הוכן, שמצד ההערה השכלית, הגנוזה בעמקי תורה, לא יהיה נוהג בפועל לעד ולעולמים, כי איך אפשר למצב מוסר נכבד ונאור שיהיה חולף, אחרי שכבר היה נוהג.

אלא שראתה החכמה האלהית, שהאדם נפל ממצבו המוסרי, ועד שיעלה במעלה זו, שיתנער ויבא לההכרה המוסרית האמתית, עד העת המאושרה והנאורה ההיא, אין אותה המעלה המוסרית של הכרת משפטם של בעלי חיים ראויה לו כלל. וכמשפט כל מי שקופץ לטול את השם להתחסד במדת חסידות, הבלתי הולמתו, שאינה מביאה לו כי אם ערבוביא בדעותיו והליכות חייו, כן הוא משפט האדם בכללו, שנפל לדיוטא התחתונה של שפלות המוסר, עד כדי שליטת האדם באדם לרע לו, ועד כדי שהשפלה היותר נוראה שבמוסר העצמי, נתעב ונאלח, שותה כמים עולה¹⁵. כמה מגוחך הדבר, כל עוד טומאתו בו, יפשוט טלפיו ויפנה לו לדרך צדקה הרחוקה, להתחסד עם בעלי חיים,

כאלו כבר גמר כל חשבונותיו עם בני אדם הברואים בצלם אלהים, כאלו כבר העמיד הכל על נכון, כבר העביר את שלטון הרשעה והשקר, שנאת עמים וקנאת לאומים, איבת גזעים ומריבת משפחות, המביאה להפיל חללים רבים, ולשפוך נחלי דמים, כאלו כל אלה כבר אפסו מן הארץ, עד שאין לה לאותה החסידה האנושית במה להצטדק, כי אם לפנות להעמיד על נכון מוסרה, בדבר בעלי חיים.

על כן אין זאת המעלה הוגנת לו לאדם כלל, כל זמן שפלותו, חוץ ממה שאין להעמיס יותר מהערך של אפשרות הסבל של כח המוסר האנושי, כשהוא בחולשתו. אין ספק בדבר, שאלו היה איסור הריגת בעלי חיים מפורסם פרסום דתי ומוסרי, מצד הרגש הטהור של הצדק האלהי, הראוי להתפשט על כל היצורים עד כדי להכיר קדושה של מתנות אלהים בכל חיי החיים, בכל האנושות כולה, לעת עתה, שאין המצב המוסרי מתוקן כלל, ורוח הטומאה טרם עבר מן הארץ, אין ספק שהיה הדבר גורם תקלות רבות. התאווה הבהמית לאכול בשר, כשהיתה מתגברת, לא היתה אז מבחנת בין בשר אדם לבהמה, כיון שעל כל פנים גם את נפש הבהמה היה קובע בדרך איסור והפרת חוק, וחזון מאד נפרץ היה אז הריגת וזביחת בני אדם כדי לאכול את בשרם. אכילת בשר אדם היתה כל כך טבעית עד שלא היה בשום אופן מוצא את הגיעול הטבעי, שהאנושות המתוקנת מוצאה בה עכשיו, בשעה שנפרץ פרץ רחב בין האדם לבהמה, בערך חייהם ושיווים.

ז. ותור בשקול דעת עליון

וכל זמן שאין עשות הטוב והצדק ערוכה בלבו של אדם במערכה טבעית, כל זמן שדעת אלהים האמתית, לעשות חסד משפט וצדקה בארץ, אינה כתובה על לוח לבו של האדם בכללו, כל זמן שהאדם צריך למלמדים מן החוץ על חובת המוסר והיושר האנושי, צריך הוא גם כן לסייגים ולשמירות רבים, שלא יתקלקלו אצלו סדרי הנהגתו, עד שיהיה מוכשר לקבל את ההדרכה הרצויה.

ולפעמים צריך גם כן לותר על חלק רשום מדרכי המוסר, כדי שתהיה הותרנות היא מכשרת את האדם למדתו היותר גבוהה, ואז גם אותו הותר קדוש ונשגב הוא. ואי אפשר לשקול הדברים כי אם בדעתו של אל דעות, בשקל הדעה האלהית, המקפת והכוללת כל. אני ד' ראשון ואת אחרונים אני הוא קורא הדורות מראש¹⁶.

אלמלא הקדמנו מה שראוי לאחר, אז אבדנו את הכל. הרבה דעות כוזבות, המשוטטות בעולם, ומעבירות רבים על דעתם ועל דעת קונם, לא באו כי אם מסבת השאיפה הנפרזה, שלא תדע עת וזמן לכל חפץ, ואין לה מעצר וגבול, ובאין די שכל להגיע להחכמה הצפונה באמונה טהורה לדעת כחה של התורה האלהית, בין בדחיפתה את האנושות למעלה היותר רמה, בין בהחזיקה בידה לנהלה לאטה לפי כחה. בתבלי אדם אמשכם, בעבותות אהבה¹⁷.

16. ישעיה מא, ד.

17. הושע יא, ה.

ח. הרחקה מחברת בעלי חיים

אחרי שמוסריותו של אדם עודנה תלויה ברפיון, אהבת עצמו הבהמית עלולה להתגבר עליו באין גבול, עד להשחית את כל חקי הצדק והיושר, עד שכל הוד המוסר יהיה לו למשחק, — מובן הדבר שצריך הוא למצא את עצמו עומד בספירה מרוחקת מחברת בעלי החיים השפלים מרחק עצום ועמוק, שלא ירגיש את עצמו שהוא כאחד מהם, שאז ירשימו עליו הדרכים הבהמיים שלהם להוריד רוחו אל עמק עכור של הבעלי חיים, שאין להם בעולמם כי אם מושגי הנטיות החושיות הטבעיות בכל צמצומם והגבלתם ההמגושמת.

ואלו היתה חובת המשרים נהוגה וערוכה נגד בעלי חיים, כשם שהיא נוהגת בין אדם לחברו, היתה עוצרת הרבה בעד אותה התרוממות הרוח של הזקיפה האנושית, והדעות הטובות, שנתרשמו יפה על ידה, שהיה מאד צריך אליה האדם להתנשא על ידה משפלות דרכי יתר בעלי החיים, שכל עולמם היא קבתם והנאותיהם החמריות בלבד, ועלול היה או ביותר להשכיח ממנו יתרונו האנושי להיות נחשב כבהמות שדי.

ט. מניעת השפלת ההמון

ההרשמה החוקית של חובת היושר, המוטלת על האדם, נגד בעלי חיים, היתה עושה רושם הפכי מאד מתכליתו. סוף פעולתה היתה השפלת האדם אל ערך שפלות בעלי חיים.

לא נוכל לצייר לנו, איך היה הדבר פועל על שלמי בני אדם המצויינים שבדורות, אחרי שגם מסופק הדבר, אם הרוח האנושי, הנשפל על ידי ההתערבות הבוסרית עם בעלי חיים, היה כלל מוכשר או להוציא גאוני רוח.

אבל כמה היה פועל להשפלת הכלל, ההמון, זה מצוייר יפה, ומובן בשכל שהיה מאד מוריד את כל הערך המוסרי שלהם. אם הפתגם הקדוש והנעלה, אל תהיו כסוס כפרד אין הביין¹⁸, לא היתה לו אותה הטבעיות שיש לו עתה, לא נוכל לדעת, מה נביא לנו תמורתו, בתור זיין מוסרי, ללמד לאנוש בינה, להתנשא מדרכי בעלי חיים השקועים רק בחוג הגוף ותביעותיו, לאדם ההמוני, המוותר על כבוד נפשו מפני רצונו הגס, וחפץ יותר להשפל לדרכי הבהמות כדי להפטר מחשבונות רבים מוסריים, למען יוכל להנות הנאות גסות מורגשות לפי שעה, דזילן ליה, שכיחן ליה¹⁹.

על כן אין לשער, כמה טובה השפיעה הדעה האלהית, שנתקה את האדם מן הבהמה מכל יחש.

18. תהלים לב, ט.

19. גיטין יג.

י. נצחון האמת המוסרית

וכל זה היה צריך להגמר על ידי הפטור, שפטרתו תורה מהרבה חובות מוסריות בנוגע להם, והתירה לו להפיק חפצו גם באבוד חייהם. למען על ידי זה יכיר עמוק מאד את יתרונו עליהם, כדי שתתרומם נפשו אל השאיפות הרמות המוסריות, הבאות בטבען בהתרוממות הרוח האנושי, על ידי קדושת המעשים והמדות התרומיות, עד שסוף כל סוף תנצח האמת המוסרית המוחלטת, דעת אלהים בארץ באמת, עד שלא יהיה עוד צורך לאדם בשום ויתור מוסרי, ויהיה אפשר לעולם לעמוד במדת הדין, כמו שעלה במחשבה להבראות, בראשית ברא אלהים²⁰.

יא. דברה תורה כנגד יצר הרע

אף גם זאת, לו היו חובות המוסר נוהגים בשפע בין האדם לבעלי חיים, גם בזמן העדר השלימות המוסרית, היו גורמים רעות רבות, ועכוב התפתחות למוסר האנושי, גם מצד אחר. כי הנה רגש הטוב והישר שבאדם מבקש את תפקידו, והוא הדופק גם כן לפעמים על דלתי לב רשעי ארץ, ומכרחים לבקש במה להשקיט את רעבון הצדק הטבעי שלהם, יסוד כח התשוקה שהיא מעמדת את העולם. ולפעמים תמצא רשע עריץ בוחר לו ענין מוסרי, ושש לעשות צדק, כדי להשקיט בזה מוסר כליותיו והנחם הטבעי המפעם בקרבו. ואם ההתחסדות עם בעלי חיים היתה מפורסמת להפץ של צדקה קבועה במין האנושי, וזאת היתה בהכרח באה עם סידור החיובים המוסריים נגדם, אפילו אם היו רק באופן שלילי, אז היינו פוגשים המון גדול של רשעי תבל, המשחרים לטרף כזאבי ערב, זובחי אדם באין חמלה, ומוסר כליותיהם, כשהיה מעיק להם, היו ממלאים ברוחה, על ידי חסידות עם בעלי חיים, שאין ביחשם אותן הסבות, הגורמות לפשעים של שלטון האדם באדם לרע לו, הבאות לרוב בסבת שנאה־קנאה וכיוצא בהם, שהרי בעלי החיים אינם משיגים את גבול מחיתם, כבודם ותאותיהם של רשעי האדם הללו.

חכמת האדם להרע מוצאת כאן כר נרחב לסכסך את הדעות, והבקורת שהיא מבקרת מומין, כשהיתה מצגת את הכללים שתמצא באדם מה שאין דוגמתם בבעלי חיים כלל, היתה מחזקת ידי מרעים כאלה, ואין ערוך לכל המהומה, המגרעת והמצוקה, ענוי הדין ועוות המשפט, שהיו מוצאים לרגלי הסכמות מפורסמות כאלה.

על כן ראתה ההסכמה האלהית, שרק היא יכולה לסול מסלות בקרב כליות ולב, לנתק את פתיל החבור בין האדם לבעלי חיים, למען יתרכזו מרכז המוסרי האנושי בטובתו המיוחדת. ואז, רק אז, יצליח להביא לו את אשרו בקץ הימים.

יב. תור המוסר הטהור והשלום

ובבוא האנושות למטרת אשרה ותופשה השלם, בבואה עד מרום פסגת ההשלמה של דעת אלהים צרופה, אל קדושת החיים המלאים בצביונם, אז יגיע תור הערת השכל, שהוא כבנין נוסד על הערת התורה, שקדמה לכלל האנושות. ויכיר אז האדם את יחשו אל חבריו ביצירה, בעלי החיים כולם, איך הוא ראוי להיות מצד המוסר הטהור, שאינו נזקק עוד לזיתורים של דוחק, לצירוף של מדת הרחמים עם מדת הדין, לזיתורים, שלא דברה בהם תורה אלא כנגד יצר הרע²¹, כי אם ללכת באורח טוב מוחלט, וכרתי להם ברית ביום ההוא עם חית השדה ועוף השמים ורמש האדמה, וקשת וחרב ומלחמה אשבור מן הארץ²².

21. קדושין כא.

22. הושע יב, כ.

יג. המצוות חלונות האורה *

להכשיר את הרושם של התוצאה המוסרית באחרית
הימים, להשאיר חלונות שבעדם תחדור האורה של
הערת השכל השלמה, הבאה אחרי הערת התורה, הנה באו
המצוות בסדר אכילת בשר.

ושמתי כדכד שמשותיך, ושעריך לאבני
אקדה, וכל גבולך לאבני הפך. וכל בניך למודי
ה', ורב שלום בניך. רחקי מעושק, כי לא תיראי²³.
אל תיראי, מן הריחוק הנעלה מעושק, ולא דוקא מעושק אדם, כי אם
גם מעושק כל יצור, כל חי. יסבב לך רפיון מוסר, ירידה ונפילה, כמו
שהיה קודם ההכשר הנאה והעליון, המובטח. וממתה אל
תיראי, ממורך לב, מחלישות נפש, שמסבבת הגברת מדת המוסר
יותר ממה שראוי לפי חוזק כחות הנפש של מקבל ההדרכה, כי לא
תקרב אליך²⁴.

האשר בכלל לא הותרו כי אם בעלי החיים שברובם שמורים
הם על שולחן האדם, ואותם הקרובים לטבעם, שהם על כל פנים יותר
נאותים, שלא לקלקל טבעו של אדם להדמות
לדורסים, כמפורסם כבר לראשונים, וכבר בארו הזקנים לתלמי,
לעדות יוסיפון²⁵.

* אפיקים בנגב, פרק ח'.

23. ישעיה נד, יב—יד. ופירש"י ורד"ק ומצודות, שמשותיך, חלונות שתכנס
בהם השמש. אבני אקדה, המאירים ביותר.

24. שם.

25. אגרת אריסטיאס, בס' מאור עינים, לר"ע מן האדומים, הדרת זקנים, מנטובה,
דף יח. והספרים החיצונים, הוצ. א. כהנא, כרך שני, ע. מז—מח. וכן גם
יוסיפוס, קדמוניות היהודים, ספר יד.

בספר יוסיפון, העברי, פי"ז, ספור תלמי המלך עם חכמי יהודה, הוצ. הומינר,
ע. סט—ע, לא נמצא זה.

אמנם דוקא בהם מצד קרבתם השכונית עלולה ביותר הרגשת החמלה להתנער בטבעה השלם, הבנויה לא על פי הכמרת רחמים של שעה, בזמן שאין תנאי החיים הכלליים המוסריים והחומריים מסכימים לזה. הכמרת רחמים כזאת היא באמת רק רפיון ומורך לב, מחתה לבדה.

אמנם במלאת איפת הצדק, וכל תנאי החיים יתאימו למדת המוסר השלמה, אז איננה רחמים, כי אם גזרה, לא צדקה של ויתור, כי אם משפט ודין גמור, גזרה וחק איתן. וכל העושה מדותיו של הקב"ה רחמים משתקין אותו²⁶, שאינן אלא גזרות ומשפטי צדק, שיתגלו בכל שלמותם בבא עתם, דוקא מצד הדרכתה של תורה, הנתונה בשקול דעתו של אל דעות.

יד. מצוות כיסוי הדם והשחיטה

כיסוי דם החיה והעוף היא כמו מחאה אלהית, לעומת ההיתר, התלוי ביסודו במצב הנפש המקולקלת של האדם, כי יצר לב האדם רע מנעוריו²⁷. ונפשו זאת אומרת, אכלה בשר, כי תאווה לאכל בשר²⁸, וגם אוכלת בשר בכל אות נפשה, באין שום רעיון של התנגדות פנימית, מצד רגש הטוב והצדק. אמרה תורה, כסה הדם, הסתר בושתיך ורפיון מוסריותך. אף על פי שלא הגיע האדם עדיין לדרגתו הראויה לו, לתת למוסר נשגב כזה מהלכים בחיים המעשיים בפועל, ולא בא עדנה עד גבול החסידות של הערה השכלית הזאת, להשכיל ולחוש יפה, שאין ליטול חיה של כל נפש חיה ומרגשת, מפני צרכו ותאותו. אמנם הפעולות האלהיות, המצוות, תעשינה דרכן, לעשות את ההכנה המוסרית, שתוכל לצאת אל הפועל בבא עתה.

על כן השחיטה עצמה צריכה להתקדש בתכונה מיוחדת דוקא, כאשר צויתוך²⁹, במיעוט צערו של החי, למען השריש על ידי זה בלבו של אדם, כי הוא נגש לא להיות לו עסק עם דבר של הפקר שאין בו אלא תנועה אבטומטית, כי אם עם בריה חיה ומרגשת, שצריך להתחשב עם חושיה, ואפילו עם רגשי לבה, עם רגש חיי המשפחה שלה וחמלתה על צאצאיה, באיסור אותו ואת בנו, מחוסר זמן, ושילוח הקן.

וזה החשבון בעצמו, כשהוא יונק מהקדושה האלהית של כאשר צויתוך, יביא את פריו להערת השכל הכללית, לזמן הנועד לה.

27. בראשית ח, כא.

28. דברים יב, כ.

29. שם כא.

גם זה הוא בפלס ומאזני משפט, נפלא מאד. כי הבהמה שעל כל פנים היא מתפרנסת מיד בעליה, אין האדם עדיין ראוי אפילו להתחיל בה כח של הכרת צל של בושה, בשחטו אותה, תחת אשר יפרנסנה וידאג לצרכיה. ואלו היה הכיסוי נוהג גם בבהמה, כבר היתה ההתעוררות של הגירוי המוסרי יותר מן המדה הראויה המכוונה במשקל אלהי, לפי ערכם של מספר הדפיקות שצריכה כל פעולה לדפוק על דלת הלב האנושי הסגור עד שיפתח. אני ישנה ולבי ער, קול דודי דופק, פתחי לי אחותי רעיתי, יונתי תמתי³⁰.

וזאת משוערת היא יפה בדעתו של אל דעות, יוצר רוח האדם בקרבנו. די לנו באיסור דם החמור, המעורר על כל פנים שאין שפיכת דמים מדה מוסרית הוגנת לאדם. אם היתה הבושה מתחלת להרשם בשחיטת הבהמות הביתיות היתה פועלת פעולה נגדית, להתרגל לעבור על הרגש של המוסר הפנימי, יותר ממה שהיתה יכולה לפעול על המניעה הגבוהה באחרית הימים.

טו. גבולי ההתעלות

גבולי ההתעלות, פרטיהם, זמניהם, אופני פעולתם, אין אנו יודעים, ולא נוכל לדעת, אין לנו תוצאות רשמיות פרטיות על אלה. על כן הנם מהנסתרות לד' אלהינו, אבל בכלל ידענו ונוכל להשכיל, כי מעלות מעלות יש. שאין ההתעלות האחרונה, — אם נוכל לאמר מלה זאת, — באה בקץ ערכה בבת אחת. וכבר רמזו חכמים ז"ל, בכינור של שבעה נימין, של שמנה, של עשר לעתיד לבוא³¹. וציירו חכמי הקבלה, לכל אלף שנים מעלה יתרה, וקדושה מתגברת. ולכל שבעת אלפים צעד יותר מורגש. עולם, תקופה, שמיטה, וכן להלן, יובלות³².

31. במדבר רבה, בהעלותך, פט"ו. ותנחומא שם, וילקוט שמעוני, תהלים ו'. ופסיקתא רבתי, כא. ר' יהודה אומר, ז' נימין היו בכנור, ולימות המשיח שמנה, ולעתיד לבוא עשר.

32. ס' התמונה, תמונה שלישית, חבור שעור קומה, לרמ"ק, סי' פ"ב, שית אלפי שנין הוי עלמא.

טז. שינוי היחס לחיה ועוף ובהמה

ולעניננו נשכיל, שאם יעלה האדם במעלה זו תחלה, להשכיל ולהכיר מצד מעלת שלמות החסידות מחוזק הרושם של הערת השכל המלאה, כי החי שאיננו סמוך על שלחנו, שאין מזונותיו עליו, רק הוא התנפל עליו ויצודהו, ציד חיה או עוף, אשר יאכל³³, שעול הוא לטול את חייו לצרכו, ושראוי להתבושש מפני השפלות המוסרית הזאת, שהשפל כל כך האדם, עד שמדה אכזריה זאת היא ראויה לו להנהגה מעשית, לא פחות ממה שהוא מתבושש מכל שפלות טבעית שבו ועוד לא יגיע בזה גם להרגשה המוסרית היותר עליונה מזה הרבה, לפרנס גם את החי הסמוך על שלחנו, הבהמה הביתית, ולפי המדה הכללית גם לעת זקנתה, כשלא תוכל עוד לעבוד את עבודתה, מפני ההכרה המוסרית, הנובעת מהכרת דרכי ה', המלאות צדק ואמת, עד שאפילו לעזוב לנפשו את החי, שעבד את עבודתו שנים רבות, והורגל כבר בחיים ביתיים, גם כן יורגש כמעט בהערה השכלית הרוממה, הצומחת מגזע הערת התורה האלהית.

על כן לא יתכן להיות שוה הרושם של זביחת חיה ועוף, שברוב הם ניצודים, לזביחת הבהמה, הנתונה ברוב על אבוסה, הנוזנית על ידי בעליה ויגיע כפו, ונופלת עליו למשא לעת זקנה, כשאינה מוכשרת למלאכה, על כן לא יתכן להיות הכיסוי של הדם נוהג בבהמה, על הארץ תשפכנו כמים³⁴.

33. ויקרא יז, יג.

34. דברים יב, כד.

יז. איסור חלב

אמנם יבוא איסור חלב, להורות בבא עת ההערה השכלית להגלות, שאפילו אותו החי המתפרנס משל בעליו, תבא ההערה בזמן קדום. על כל פנים שלא לטול חייו שלא למטרה הכרחית, כי אם בשביל שהוא האדם מתאוה למשמנים, לחלב שור כשב ועז. ואם הנפילה המוסרית שלו גרמה להחליש את כחותיו החומריים, עד שאי אפשר לו להתפתח גם בכחו החומרי, שיש לו מגע הגון עם ההתפתחות העליונה של מעלת נפשו, כי אם על ידי מה שיאכל בשר בעלי חיים. על כן במניעת החלב ואיסורו החמור, שגם מבלעדיו יוכל האדם עמוד בחיזוק כחותיו, והיתרון שבו איננו כי אם יתרון של תאות חוש, של אכילת השמן הנאהב לחכו של האדם הזולל, בזה יובלט, שיסוד ההיתר הוא על פי הכרח ובקושי, עד שעם איסור החלב דוקא, הדם, הנשפך על הארץ כמים, יצק אליו, בבא זמן התעלותו, להתרומם מאלו השפלות.

על כן בעלי חיים הניצודים, חיה ועוף, שההערה המתלווה אל שחיטתו היא יותר חודרת, בכיסוי הדם, בתור הכרה של בשת האנושי וחרפת שפלות מוסרו, שוב אין צורך בהערת איסור חלב, שגם למחסור הוא, כי תטשטש את הרושם של כיסוי הדם, האומר רגש של בושע עמוקה על כללות שפך-הדם, בין יהיה לשם תענוג או לשם שבר הרעבון. לאלה אין להעמיד את נקודת ההערה על החלב, על כן חלבם מותר.

הדברים פונים עוד ליסוד אחר באיכות פעולתם על רגשי הנפש. לפי המצב הטבעי של עם שוכן בארצו, כאשר יצוד ציד חיה ועוף לאכול, שמה הרחק ממעונו, במקום מדורם של אלה היצורים החפשים ישפוך את דמם, הנה מראה הדם יעורר מעט את לב האדם להעירו, כי לא נאו מעשיו אלה. אבל הלא האדם יתרחק ממקום שבו

שפך את הדם, ובמה איפוא ישאר הרושם לעשות בו את פריו, לחק חקיקה מוסרית, ההולכת ומתעמקת דור אחר דור, כמים טורדים בניטפיהם על חלמיש צור. רק בפעולה מעשית של מצוה אלהית, שיש בה יסוד לחזק ההערה הרצויה, בכיסוי, הנהוג בטבע, וגם מצד התורה, לכל דבר של גנאי ובושת מוסרי וטבעי.

אבל הבהמה הביתית סדר הפעולה היא הפכית. על פי רוב ישחוט אותה האדם סביב למשכנותיו, במקום שרגליו מצויות, אז ההפך ראוי להנהיג, לבל יכסה הדם, למען תראנה עיניו בכל פינותיו, כי דם שפך, כי דמים צועקים עליו מן האדמה. ואת הקול ההוא, העולה בקול דממה דקה מאד, יאזין האדם רק בבא עתו להשמע, בעת תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה, לעת ההבטחה הנעימה של והסירותי את לב האבן משרם ונתתי להם לב בשר³⁵.

יח. הכנת הכיסוי

הערת הכיסוי של דם חיה ועוף, מפני שהיא ראויה להיות קדומה ויותר מובלטת, היא מסומנת גם כן באופן המעיד על עצם הפעולה הפרטית ההיא, בהזמנת עפר למטה, על פי קבלת חז"ל³⁶. כלומר הכנה לדבר זכר הבושת עוד קודם המעשה, בעוד מועד להיות שב וניחם, להכיר כי לא יאתה לשלח יד בחיי חיה, כי טוב ד' לכל ורחמיו על כל מעשיו.

35. יחזקאל יא, יט.

36. חולין ראש פי' כסוי הדם, דף פגג, ביצה זג, טוש"ע יורה דעה, הלכ' שחיטה.

סי' כ"ח, סעיף ה'.

יט. משפט השמוש בחלב וצמר *

השימוש בדברים שהם קניניו הטבעיים של בעלי החיים, אפילו בשעה שאין האדם נוטל את חייו מן העולם, כחלב הבהמה הנחלבת, וצמרה של הנגוזת. הנה נזרע אור זרוע בתורה האלהית, שתצא צמחה בתורה הערה השכלית היותר עדינה, שגם באלה יש צורך לרשמי הדרכה ורגשי מוסר יקרים, לאות, שכל כך יהיו רמים וקדושים, עצומים ושלמים החיים, עד שהשתררות היתירה באין כל רגשי משפט ומוסר, שהאדם בחולשת אהבת עצמו, העוברת כל גבול, נגש אל הפרה העניה ואל הרחל הנאלמה, ונוטל מזאת את חלבה, ומזאת את צמרה, לא תתאים עם ההערה השכלית, הבאה בעקב התמלאות ההערה התורית, שתופיע בעולם, מחוזק ההכרה של דרכי ד' וכבוד שמו, שתתנשא בכח האהבה הטהורה והקדושה.

ראוי אמנם להכיר, שאין כאן פגם מוסרי, אם יוקח הצמר מהכבש, בשעה שגם לבעל הצמר, הכבש עצמו, יקל על ידי זה משאו, ועל כל פנים לא יצר לו ולא יזיק לו. אבל מגונה הוא כשנוטל אותו להנאתו, בשעה שהבעלים האמתיים הטבעיים, הכבש עצמו, צריך לו. אז ראוי מצד ההערה השכלית להכיר הדבר בתור גזל משפט, הבא רק מתגרת יד התקיף על החלש. וכן הדין עם החלב הנחלב, ראוי גם כן לתת מקום שתצא במועדה הרשימה הראויה, שיש יחש אמנם ללקיחת החלב מבעל החיים עם לקיחת חייו ובשרו ממנו, דהיינו בשעה ואופן המצער, והמונע ממנו טובה ותועלת עצמית טבעית, נאותה לו.

כ. מציאות החלב בשביל הגדי

על פי ההשקפה השלמה, המלאה חסד ד' וטובו על כל יצוריו, יכיר האדם את יסוד מציאות החלב בשדי האם, החיה לא למען יוכל הוא בחזקתו לעשוק אותו לעצמו, כי אם למען תוכל להניק את ילדה הרך, את הגדי שלה, האהוב לה, מחלב שדיה. הגדי הזה ראוי הוא שיתענג גם הוא על אהבת שדי אמו לפי תכונתו וטבעו. ואבירות לב האדם, היוצאת מחולשתו החמרית והמוסרית, שנתה ועוטה את ההשקפות הישרות הללו.

הגדי הרך לא יעמד, לפי ערך מוסרו השפל, להתרפק גם הוא על אהבת אמו, ולשמוח גם הוא בזיו החיים, כי אם ישחט ויהיה לאכלה לקבת האדם הזוללה, לנפשו הנשפלת, האומרת, אכלה בשר. ומעתה מה תהיה תעודת החלב, אם לא לבשל בו את הגדי הנשחט, שכל כך טבעית היא ההרכבה של שני אלה העצמים, החלב והגדי הרך, העומד להיות נוזן דוקא ממנו.

אבל בן אדם, אזניך תשמענה דבר מאחריך, קול אלהים בכה, הקורא לך, לא תבשל גדי בחלב אמו³⁷, לא, תעודת הגדי איננה דוקא להיות לברות לשניך החדות, שהוחדו אמנם גם מורטו לרגלי השפלתך וזוללותך באכילת בשר, והחלב ממילא לא נועד להיות לתבלין לך למלאות את תאותך השפלה.

כא. איסור בשר בחלב בעת המעבר

בידעך כי הבשר והחלב ביחש תיקון המאכל הם כל כך רחוקים, כל כך מתועבים, עד כדי איסור הנאה, בישול, ואכילה³⁸. תכיר בבא מועד, כי חיי החי לא נוצרו בעבור קיבתך התאוננית, והחלב עקרו נועד להיות למזון למי שעבורו בא הטבע למלא את תפקידו, כמו שחלב שדי אמך היה לך למבטח בימי הנקתך. איסור חיבור הבשר עם החלב יכפול את הרושם המוסרי, שראוי להיות רשומו הולך ונחקק גם כן מעת המעבר, בעוד לא צמח האור הזרוע לעתיד לבוא.

אף שעוד לא נשלם חינוך האנושיות להיות מוכנת הערת הלב, לעת המאושרה, שתוכל בנקל הערה השכלית להופיע, שלא לבד אכילת בשר ראויה למניעה, מצד מעלת המוסר הטהור, כאשר יתנשא לראש, כי אם גם אל החלב הנחלב יש ערך חטא וגזל מוסרי, כשיהיה נלקח באופן הדומה ללקיחת הבשר, על ידי צערו והפסדו של החי, על ידי מניעת התפתחות טובת ילדיה, שיוכרו את מטעם שערי צדק הנפתחים בעולם, לבעלים הברורים של קניניהם הטבעיים, שהם להם מתנת אלהים נכבדה, זה האור יחדור דוקא על ידי איסור אכילת בשר בחלב, עם כל הרחבתו וחומריו, המורה על יקרת ערך תעודתו.

התעודה האלהית הצפונה בזה, שרק באופן ההנהגה המעשית לשם עבודת ד' ושמירת חוקיו, כדי להרחיב על ידם משכיות של דעת האלהים הטהורה, היא פועלת לצרף את הבריות דור אחר דור.

38. חולין קטו: מכילתא, משפטים, פרשה כ'. לא תבשל גדי בחלב אמו, בגי מקומות, אחד איסור אכילה, ואחד איסור הנאה, ואחד איסור בישול.

כב. טעם איסור שעטנז

הצמר הוא נהוג בשימוש התלבושת האנושית, לפי מצב ישראל בארצו, ברב מרכוש של הבעל חי, ולעומתו מן הצמחים, הפשתן, עד שלדברי תנא דבי ר' ישמעאל, בגדים שנאמרו בתורה סתם אינם אלא צמר ופשתים³⁹.

בשימוש הפשתן יוכל האדם גם לפי ההערה השכלית היותר שלימה, גם בעת ההופעה היותר עליונה של חכמת הצדק, להרחיב בו חפצו ושימושו, כאשר יורהו טעמו הטוב וחושו האסתתי, ולעולם לא יוכל לבבו לנקפהו לאמר, שיש בזה עון אשר חטא. אבל מובדל ממנו מאד הוא הצמר, שהוא נוטל מהחי, הוא כבר צריך לסייג והגבלה מטעם ההערה השכלית, הנובעת מהצדק האלהי, של הערת התורה, שלא ינטל מהחי באופן המצער והמגולו. על כן חלילה להשקיף על הצמר והפשתן בחוברת אחת, בערך שיווי ויחש. וכדי להכשיר את הנטיות האנושיות שיצאו יפה בזמנם, ישמשו הדרכת החוקים באיסור בשר וחלב, ואיסור שעטנז, צמר ופשתים יחדיו.

כג. היתר שעטנוז בציצית ובגדי כהונה

ביותר מובלט הדבר, שבצד העבודה האלהית, שתעודתה כל כך נשגבה, להעלות את משאת החיים בכללם לרום ערכם, — שגם האדם ביחש לקניניו, הנה השורה הראויה והישרה להרשים כבוד אלוה נורא הוד, הוא מצווה ועומד, בכל מאדך — אין מקום להגביל הכרת קנינים של בעלי חיים באופן ידוע.

ועל כן אין ערך לחק איסור שעטנוז צמר ופשתים יחדיו בציצית, ולא בבגדי כהונה. ויהפכו למצוה חמורה על כבוד החיים כולם, ועל מה שראוי להיות נדבת לבבם, בקחת מרכושם הטבעי בלא הגבלה ומעצור, לכל דבר המשמש לעילוי כלל האנושיות.

כי סוד עבודת ד', שראוי שיתנדבו גם הם בטוב לב לקחת חלק בתכליתה הטובה, היוצא מהתגלות האנושיות, שמצטרפת לכלל המציאות, שהם בעלי החיים עצמם גם כן בכללן.

כד. כלל החקים לעתיד

ויסוד המצוה כאן נעוץ בעומק המרחק של העתיד
היותר רחוק, הצופה לשכלול רוחם של החיים כולם במעלה היותר
עליונה ונפלאה, ממה שאפשר לנו לצייר.

ומפני שכלל החקים פונים בעיקרם אל העתיד,
שהיא תעודתם העיקרית, המקדשתם בהוה בתור זריעה והכנה לעתיד
לבא. על כן בעלי ההוה, האומות ויצה"ר משיבין עליהן,
ומונין אותנו בהם⁴⁰.

גלי ים זועף של המון מים רבים, גלי דמיונות שוא מציורי
ההוה הקטן לבדו, באפס קשר אל מקור העתיד, גלי ים שאון המון
אדם רב, ממלכת גוים עריצים, מקדשי ההוה בתור דבר שלם של
החיים, מתנשאים להטביע את הספינה הקלה, הצפה על פני המים,
כמלאכים קלים, בכלי גמא על מים רבים, ספינת כנסת ישראל, החותרת
לבא אל חופה, בהאבקה עם משברי ים ההוה וגליו. אמנם היא מחוללת
ים, באלוותא דחקוק עליה אהיה אשר אהיה⁴¹,
המקשרה אל העתיד, על ידי שמירת החוקים, ששם הם שתולים,
בתשובת חקה חקתי גזרה גזרתי, אי אתה רשאי
להרהר אחריה⁴², כי לפני מי צפוי העתיד עם כל פרטיו, כי אם
לרבון כל העולמים, המגיד מראשית אחרית.

רק בבא המועד המאושר, אז יוכר ויוחש בעין, כמה גדולה היא
מדת התועלת, שקנו להם בני האומה הנפלאה הזאת, שאין דומה לה

40. תורת כהנים, פי אחרי, פרק י"ג. ופרש"י שם, יח, ד. תנחומא מ"ב, פי חקת,
כ"ג. ומדרש רבה שם, פי"ט. ופרש"י שם יט, ב. ומס' יומא סז:

41. בבא בתרא, ריש פרק המוכר את הספינה, דף עג: האי גלא דמטבע לספינה,
ומחינן ליה באלוותא דחקיק עליה וכו'.

42. תורת כהנים, ותנחומא, ורבה, ופרש"י, שם ושם, ויומא שם.

חזון הצמחונות והשלום

לה

בכל העמים תחת כל השמים, לשום לפני כל באי עולם שערים ערוכים
בכל ושמורים, פתוחים אל היכל ההשלמה האנושית, היותר
קדושה ורוממה.

כה. ערבים דברי סופרים

שופטינו ויועצינו שישונו אלינו כבתחלה, מציון מכלל יופי, ממקום אשר יבחר ד', בדרשם את התורה בטעמיה, וימצאו את עמנו מוכשר כבר להוציא את הנצנים הקדושים הללו אל הפועל, אז בתור תורה שבעל פה, שכללה היא השמיעה לדברי סופרים, וכל בית דין גדול מרכזי שיעמוד לישראל, אין לך אלא שופט שבימיך⁴³, בין בדרשותיהם בין בתקנותיהם, על ידם תצא האורה לכל העולם, לגוי כולו, בתור מצות ותקנות של דברי סופרים, שיעשו רושם מלא על ההערות השכליות, ויתמלאו מהם, אז יובן במילואו מאמר כנסת ישראל, כי טובים דודיך מיין, ערבים עלי דברי סופרים יותר מינה של תורה⁴⁴. והעם המתעלה בהכשר נפשי וטבעי, ברחמנות בישנות גמילות חסדים, שלשת הסימנים של אומה זו⁴⁵, כאשר תצאנה במילואן אלו המדות במלא מובנן, על פי הדרכתה של תורה, בצאת כנגה צדקה וישועתה כלפיד יבער, מוכרח הוא שתהיה לאור גוים.

43. ראש השנה כה: ספרי, שופטים, קמ"ג.

44. ע"ז ל"ה ופרש"י שם. שהש"ר פרשה א, ב.

(כונת הדברים האמורים היא. שזאת התורה הנצחית לא תשתנה ולא תוחלף לעולם, והתורה התירה בשר. אבל חכמים, בית דין הגדול לצדק עליון, יכולים בבוא העתיד הגדול, במלאת המדות הטובות כולן במלואן, להוסיף ולתקן, בתור תורה שבעל פה, מדברי סופרים, לגדור גדרים למנוע מריבוי שחיתות חולין, ובזה יהיו חביבים דברי סופרים יותר מדברי תורה).

45. יבמות עט. במדבר רבה, נשא פ"ח, דב"ר פרשה ג', מדרש שמואל, סוף פכ"ח.

כו. החמלה באיסור נבלה וטרפה

ביותר מובלטת היא החמלה המשפטית, הראויה לצאת מן הכח אל הפועל, מתוך רגשי לב טהורים, מהאדם אל כל החי, שהוכנה ונגנזה באיסור אכילת נבלה וטרפה.

הטרפה האומללה, יותר היא ראויה לחמלה הרגשית, כמו שיחמול האדם בטבעו ביותר על החולה והמדוכא במכאובים שבבני אדם, יותר מעל הבריא. ומקבלת היא אזהרת איסור טרפה, להוציא במילוי ההערה השכלית של יחש מצות ביקור חולים לבעלי חיים, המביאה להחשת עזרה לאומלליהם, כמו שכיסוי הדם מתיחש להטביע איסור טבעי ברציחתם, להכיר בזה עקבות רצח ודם, וכהשפעת איסור בשר בחלב ושעטנז על ההכרה במשפט קניניהם וגזל רכושם.

השיתוף הנמצא ברגשי החמלה יוציא את פעולתו בבא עתו, מצורף עם שמירת הבריות, הרוחנית והחומרית שיש בזה, ושלא ישתתף עם בעלי חיים הדורסים, בהיות עליו החובה עוד לפעול עליהם לטובה, להיטיב ולהשכיל. ואיך יאכל הטרפה בשדה, שנראה מזה כחולק שלל עמהם ומסכים לנטיותיהם.

אמנם סעיפי הטרפות, שמתפרשים בדברי סופרים, באין הפרש בין נטרפה בשדה לחולה חולי של מיתה, פונים הם לעומת רגש החמלה, הראוי להתרומם בתחלתו על האומללים ונדוים. הנבילה, שמתה מאליה, תכשיר את הלב מדין קל וחומר, להפנות את הרגש, שלא לחפוץ להשתמש באסון בעלי חיים במקרה מיתתם, לאות על רגש האתוה, שיתוף הצער, וההכנסה בגבול הרגשות הפנימיות של עולמם.

ובזאת תתאמץ ההערה השכלית בהכרת משפט טבוע, להתרחק מעשות כל עול לחברינו אלה, שמיד יוצר אחד, אדון כל המעשים יצאנו.

כז. הטבת גורל בעלי החיים

ובזה יבוא האדם להרחיב את גבול המשרים. שמכיון ששערי צדק מתפתחים, האור הולך ושואף, הולך ואור עד נכון היום⁴⁶, עד אשר בגבול הצדק האנושי תעלה גם כן תביעה, קיימת ומתמדת, לטכס עצה במה ואיך להיטיב את גורלם של אלה בעלי החיים, הנמוכים הנשפלים במעלת היצירה בחמריותם ומוסריותם. ואז תתקיים הרדייה, האמורה בתורה, לפי תכלית מובנה וערכה המכוון.

ובודאי שבגמר החזון הטוב הזה, בצאת ההכרה כולה אל הפועל, על ידי אלה הרשמים, שבאו בחוקי התורה ומצותיה, המצרפים את הבריות⁴⁷, על ידי פעולתם התכופה בחיי דור ודור, האדם המתמלא דעת אלהים, מציורי התמצית של המוסר העליון, שיוצא ונובע מהאור הגנוז של אלה האיסורים והחוקים, לא יוכל כלל להניף חרבו על החי, היושב לבטח אתו, ונהנה מזיו החיים.

46. משלי ה, יח.

47. בראשית רבה, פמ"ד. ויק"ר פי"ג. תנחומא מ"ב, שמיני. לא נתנו המצות אלא לצרף בהן את הבריות.

כח. חקים צדיקים לעתיד לבוא

וכשיצא אל הפועל המובן האלהי, שהוא אמנם יקר, ועמוק בעולם הזה, אבל קפוי⁴⁸, קל ושטחי, יהיה לעתיד לבוא, בשביל ההכשר, שהכשירו את הנפשות, אל ההדרכות הקדושות, שהנן בנויות על יסודן של אלה השאיפות העליונות, להרגיש אז יפה, איך לרומם את החיים כולם ותנאיהם עד מרום ערך כזה, שמוסרים כאלה יהיו ראויים להם. אז תקיים התעודה, הנסמכה לזה בכתוב, כי עם קדוש אתה לד' אלהיך⁴⁹.

וכל העמים, בשמעם את החוקים האלה ופעולתם, ודאי יאמרו, או, רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, אשר לו חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת אשר אנכי נותן לפניכם היום⁵⁰. היום שכל כך רחוקה היא האנושיות משאיפות נשגבות כאלה, שכל כך רחוקה היא הדרך עד שיוציאו את פעולותיהן, ואני הנני נותן לפניכם חוקים ומשפטים כאלה היום, בשביל ההכשר של העתיד הרחוק.

חוקים ומשפטים צדיקים כאלה אינם ראויים כי אם לגוי גדול, עם חכם ונבון, הראוי להתמכר כולו לאידיאלים רמים ונשאים, שכפי רוממות ערכם כך הוא מרחק דרכם, עם גדול ומלא עוז והכרת עצמיות נפלאה, רק הוא מוכשר שלא להניח ידו מאידיאלים נפלאים כמו אלה, הגנוזים בחקים ומשפטים צדיקים כאלה, עד אשר ישכללם ויוציאם לפעלם.

48. פסחים נ. תנחומא מ"ב, חקת כ"ד. ומדרש רבה, שם פי"ט, עה"כ זכריה יד, והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקרות וקפאון, דברים המכוסים מכם בעולם הזה עתידים להיות צפים לכם לעולם הבא.

49. דברים יד, ב. וסמוך, לא תאכל כל תועבה וגו'.

50. דברים ה, ו—ח.

כט. מרום השלמות לאדם

אבל מהי תבנית החיים, אם ראויים יהיו לתכונות מוסריות כאלה. אם אידיאלים מלאי הוד הללו לא יהיו בתור קפיצה חוץ לשיטה, ולא יכנסו בגבול אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר⁵¹.

מובן הוא, שערכי מוסרים כאלה אינם ראויים לאדם, כי אם בהשתלמותו כבר בכל צדדיו עד מרום השלמותו, שאביון יחדל מקרב הארץ, אפס לא יהיה בך אביון⁵², נקשה רעב לא ימצא, לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב ושמש⁵³. חסר דעה לא יהיה במציאות, מפני שכולם יהיו לימודי ד', מלאים רוח חכמה, השפוך על כל בשר. לימודי חכמה, מלאכת מחשבת, וכל כשרון יקלו מאד, כשיתפתחו הכשרונות האנושיים לכל רחבם, החיים הטבעיים, היפים ונעימים, ישובו להדרת טהרתם הטבעית, בשנה שעתידין כל בעלי אומניות שיעמדו על הקרקע⁵⁴.

51. קהלת ז, טו.

52. דברים טו, ד.

53. ישעיה מט, י.

54. יבמות סג.

ל. שלום עולמים

ואיך לא יתפתחו יפה הכשרונות האנושיים, ושאר רוחו של אדם איך לא יתרומם, אם תחת מלחמת עמים וקנאת לאומים, העוסקות להכביד את עול החיים על האנושיות בכלל, יהיה שלום עולמים שורה, וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות⁵⁵.

באין תחרות ומריבה, יהיה כל עמל וכל כשרון מעשה פונה רק להתנשא אל על, להתאוות בחשק נחרץ להוסיף פעלים בחסד בצדק ודעת אלהים. גלגל החיים ינוע לא בכחה של קנאת איש מרעהו, כי אם בכח עז אהבת שם ד' ודרכיו. אחרי ד' ילכו כאריה י שא ג⁵⁶.

55. ישעיה ב, ד.

56. הושע יא, י.

לא. עולם חדש

אז בצמאון פנימי יתור לו האדם חלקה לעשות בה צדקה, לשפוך
 עליה מרוח חסדו המלא, ולא ימצא, בהיות כבר בני אדם כולם
 מאושרים, חיים חיי עונג נחת והצלחה, חומרית מוסרית ושכלית.
 אז יפנה לו האדם עם אוצר חכמתו, ידיעותיו ונסיונותיו אל
 אחיו הנמוכים, האלמים האומללים, בעלי החיים הללו בכללם, וימצא
 עצה ותושיה לרוב לשכללם, ללמדם ולהשכילם לפי ערכם, מעלה אחר
 מעלה. אין ספק בדבר שיגדיל האדם מעשהו בזה, כאשר יבוא המועד
 הנכון לו לפנות למקצע זה. ונעלה מכל ספק, שיגדיל האדם ויאדיר
 את תורת השכלת בעלי החיים והתפתחותם החמרית, וביותר
 המוסרית והרוחנית, במעלה נשאה כל כך, עד שאי אפשר לנו כלל
 לצייר אותה במצב ההוה, המלא שפלות ועכירות דעת, עד שיקבלו כולם
 צורה חדשה ונשאה, עולם חדש. אי בעו צדיקי ברו
 על מא 57.

לב. התעלות החי לעתיד לבוא

ובערך רוממות ערכם במהלך ההתפתחות, המסובב מהתעלות הרוח בכלל, שפועל גם על החושים וההרגשות לחדדם ולבררם, הגה הצביון הנכון בא בזה, והאלפים והעירים עובדי האדמה בליל חמיץ יאכלו, אשר זורה ברחת ובמזרה⁵⁸. כי לפי התרוממות נפשם יתחתח גם חוש הטעם שלהם באופן מפונק מאד לפי ערכם, בערך שאר רוחם.

ובקול דממה דקה אומרת חכמת ישראל, הקבה מדרגת החי דלעתיד לבוא תהיה כבחגינת המדבר דעכשיו על ידי עליית העולמות⁵⁹.

וזהו הוד התמונה אשר ציירו לנו הנביאים במצב התרבותי של בעלי החיים הדורסים. פרה ודוב תרעינה, יחדו ירצו ילדיהן, ואריה כבקר יאכל תבן. ושעשע יונק על חור פתן, ועל מאורת צפעוני גמול ידו הדה. לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי, כי מלאה הארץ דעה את ד' כמים לים מכסים⁶⁰.

58. ישעיה ל, כד.

59. שער המצות, לר"ח ויטל, פ' עקב, ד"ה כוונת האכילה, וענין קריאת השמות. אדם בירר כל הנפשות הב"ח, ולכן לא הותרו לו באכילה, — ודע, שאותן הבהמות שהובררו מששת ימי בראשית היו מעוללים יותר מדרגת האדם של עתה, אתר שחטא. ולכן אין לתמוה על חמורו של רבי פנחס בן יאיר, שהיה מכיר מה שלא הכירו החכמים. ועיין אורות הקודש ח"א, חכמת הקודש, מאמר שני, החיות העולמית, פכ"ד, מקור הכשרונות.

עץ חיים, שער מ"ט, פ"ג. באדם הראשון, הובררו כל הבהמות, לכן לא הותרו לו לאכילה רק הצמחים. וכאשר חטא — וגם בע"ח חטאו — הבהמות הטהורות מתבררין ע"י אכילתן, ולעתיד יתבררו הבהמות בהררי אלף. עיין ספר משנת חסידים, לר' עמנואל חי ריקי, מסכת ההרכבה, ד', ומסכת כללות העולמות. וספר שיח יצחק על פרק שירה, פ"ו. ובסדור שער השמים, לבעל שלי"ה, בראש פרק שירה.

60. ישעיה יא, ז—ט.

טל לי אורות
השקפה על טעמי המצוות

נדפס בקובץ תחכמוני, שנת תר"ע
י"ל ע"י אגודת הסטודנטים בשוויץ
בעריכת ר' בנימין מגשה ד"ר לויין ז"ל, ויבל"ח ר' משה ד"ר זיידל שליט"א.
תלמידיו הראשונים והותיקים של הרב זצ"ל
ליקוטים, מתוך פרק א' / ד', ופרק ח'.

ט ל ל י א ו ר ו ת

השקפה על טעמי המצוות

א. יסוד טעמי המצוות — העתיד *

החוט החורג, העובר בתוך טעמי המצוות של הרמב"ם ו"ל, הוא יסוד מחית עבודה זרה. בזה יש אמנם כח קולטורי יפה של העבר, המפיח גם כן רוח חיים אידיאליים, גאון לאומי של השתתפות גדולה בבנין העולם הרוחני והתרבותי. אבל בטבעו הוא הולך ומתחלש. כי נקודת הזוהר היותר עליונה אצלו הוא העבר.

ואולם באמת הרי היסוד, היותר עקרי, הגנוז ומקופל בטעמי

המצוות, ונמוקיהן, הוא העתיד.

העבר לבדו, אף על פי שהוא נכבד מאד, מכל מקום יכול הוא לבוא עד לכדי ערך של ידיעה ארכיאולוגית, שאין בו תוכן לחיים בפועל. וההוה לבדו בודאי לא יספיק להזריח אור אידיאלי, המרומם את הרוח, וממלאהו שירה והופעת קודש.

ואולם כאשר יגיע זרם החיים של העבר דרך ההוה אל העתיד הגדול, ההולך ומאיר, או אז ישתלמו תנאי החיים בתוך הרוח המדעי הזה, הן בעצם יקרת המדע הנשגב הזה לעצמו, והן בפעולתו לתחית היהדות.

ב. ארבע רוחות *

הככר המסויג, שהרוח הגדול עומד בו לעד, הוא מבונה לא מרוח אחד, פרטי, אפילו אם יהיה נחמד ונעים ואדיר, כהמוסר המוחלט בעצמו, כי אם מרוחות כלליים, אשר במזגם ואריגתם האורגנית יציגו לנו את חזות הכל, ויבטיחו לנו מזון לקיום האידיאלים ותוצאותיהם המעשיות והשכליות.

כשאנו נושאים את עינינו אל האופק הרוחני הרחב, אנו מוצאים אותו משתרע לפנינו בארבע רוחותיו, הממלאים את כל חללו של העולם התרבותי. הרוח האלהי, רוח המוסר המוחלט, הרוח האמוני, והרוח הלאומי.

א. רוח אלהים, הכללי, החפשי והמוחלט, הרם מכל מדע ורגש. ודוקא מתוך רוממותו על כולם הוא מכשיר את המקום לכל התרחבות החיים של כל המדעים וההרגשות היותר אדירות ויותר כוללות ומקיפות את כל המצב הרוחני של ההויה כולה.

ב. רוח המוסר המוחלט, שהוא בא באנושיות בתור תוצאה מסובבת מתוך התביעה האלהית, המתנוצצת בנשמתה הכללית של האנושיות, ומתגלה לפעמים גם בתור חזיון אדיר לבדו, בהעלמת מקורו.

ג. רוח האמונה, היא האספקלריא, שמתוכה תראינה באופן הקרוב למעשה והליכות החיים כל התיאוריות, הנכללות באורח אצילות כרוח האלהי העליון, וברוח המוסר המוחלט.

ד. הרוח הלאומי, הקובע את התחום החברותי, בהשלמתו המוגבלת, מקבל לתוכו את כל האורות בטבע המיוחדת לו, ונוטל גם כן תמציות רבות מהצדדים של ההכרות והנטייות, הכלולות בשלשת צדדי הרוח, העליונים ממנו והקודמים לו.

ג. משפט בעלי החיים *

הנטיה החפשית של המוסר לקראת משפט בעלי-
החיים בכללם, ודרישת זכויותיהם מהאנושיות,
גנוזה באורח פסיכי טבעי בעמקי תורה.

באוצר האנושיות הקדמון, כל זמן שזרע האור הרוחני, אשר
אח"כ התבצר בישראל, היה מפורר ביחידים בלתי מסומנים באריגה
לאומית, לפני אשר נפלגו הגוים ללשונותם, כבר עלה המוסר עד
דרישת משפט בעלי-החיים, ואדם הראשון לא
הותר לו בשר לאכילה. הנה נתתי לכם את כל
עשב זרע זרע, אשר על פני כל הארץ, ואת כל
העץ אשר בו פרי עץ זרע זרע לכם יהיה לאכלה.
אולם כשירדה האנושות, עם השתכללותה, ולא יכלה לשאת את
זהר האור הגדול, ונשברו כליותה, היתה ההעתקה מחרת-
בעלי-החיים, שהיא מתעלה עליהם בעילוי רוחני אמיץ, עתה
נדרשת מאד, בקמוץ כח הצדק והיושר בין בני מינו, למען יוכל
אש אלהים זה, הבוער באור כהה מאד, לחמם את הלב, אשר נתקרר
לרגלי המון החיים וסבוכיהם. שינויי הדעות והנטיות, הדרכים והגבולים
דרשו לקבץ את כל חוב מוסרי אל מרכז האנושיות לבדה.

אבל מהלך האידיאלים, ההולכים ומתפתחים, לא ישאר סגור
לעד. כשם שתצא השאיפה הדמוקרטית החיצונית, על ידי ההשתלמות
השכלית והמוסרית הכללית, כשלא ילמדו עוד איש את
רעהו ואיש את אחיו לדעת את ד', כי כולם ידעו

* פרק ח, ושם בקובץ תחכמוני, הערה, עיין על זה במאמר אפיקים בנגב,
בירחון הפלס שנת תרס"ג, מאות וי"ו עד אות יו"ד.

1. בראשית א, כט.

אותי למקטנם ועד גדולם, כן תצא השאיפה הצפונה
למשפטי בעלי-חיים מנרתיקה בבא עתה, ומכשיריה
הן המצוות, המוגבלות לחלק זה ביחוד.

ד. גערה באכילת בשר

אמנם גערה נסתרת יש בקמטי תורה באכילת בשר, כי רק אחרי אשר תאמר, אכלה בשר, כי תאווה נפשך לאכל בשר³, אז תזבח ואכלת. הנה לא תוכל לעצור בעד נטיתך כי אם על ידי כבישה מוסרית. וזאת הכבישה עוד לא באה עתה. עוד היא נדרשת לך בשביל חוגים יותר קרובים אליך, בשגם ההשתלמות הרחוקה צריכה גם כן, אחרי נפלה, התאמצות חמרית, שמילוי כח זה ידרוש לפעמים את מזון הבשר, שההוא מסהמ עבר, לתקומה יותר בהירה, שבעלי החיים כולם אינם פטורים ממנו, כאשר הרבו לעשות כן גם בני אדם בכל מלחמותיהם הצודקות, שהיא נדרשת למעבר אל עלייתם הכללית.

זאת היא מעלתה של המוסריות כשהיא מחוברת למקורה האלהי, שיודעת היא עת לכל חפץ, ולפעמים היא כובשת את מעינה בשביל לקבץ כח לתקופות הבאות. מה שלא יוכל קוצר רוחה של המוסריות המנותקת ממקורה לשאת ולסבול.

כשהתאווה הבהמית היתה מתגברת לאכילת בשר, אז אם בשר בעלי החיים היה כולו בכלל האיסור, לא היתה ההריסה המוסרית, הנכונה תמיד להמצא בעת הכושר, מבחנת כלל בין אדם לבהמה, חיה ועוף, וכל רמש הארץ. הסכין, הגרזן, הג'וליטינה, או זרם האלקטרון, היה עובר על כולם כאחד, כדי למלאות את הקיבה הזוללה של האנושות המקולטרת.

ה. המצוות בסדר אכילת בשר, ושעטנז

הנה באו המצוות בסדר אכילת הבשר בצעדים המובילים אל המטרה העליונה.

בעלי החיים המותרים לאכילה הנם מוגבלים מהיותר נאותים לטבעי האדם.

כסוי דם החיה והעוף, שהעול הנעשה עמהם הוא יותר ניכר ובולט וקרוב להתגלות, הם אינם ברובם סמוכים על שלחן האדם, ואינם מטרידים אותו בטפולם ובשכלולם. אשר יצוד ציד חיה ועוף אשר יאכל ושפך את דמו וכסו⁴. הכרת החרפה היא התחלת רפואת המוסר, למען תזכרי ובושת, בכפרי לך⁵. כסה הדם. הסתר חרפתך. הפעולות תעשינה את פריך, בהמשך הזמן תחנכנה הדורות. המחאה האלמת, כשתבוא עתה, תהפך לקול מרעים, ברעש גדול ואדיר, ותצליח את דרכה.

צווי הזביחה, במערכה מיוחדת, בהקלת הצער, כבר תופש הוא את הרושם, שלא עם דבר של הפקר, עם אבטומט שאין בו רוח חיים, הנך עוסק, כי אם עם נפש חיה. מה שכתוב בהקפת הגויל של אותיות^{5א} כאלה יקרא לעתיד, בעת הכשר הלבבות.

רגשי הלב של החי, רגשי המשפחה שלו, אותו ואת בנו, ומעבר מזה הפרעת רגש המוסר בידיים, בזה שהאכזריות בולטת דוקא על ידי הריסת המשפחה, שלוח האם מעל הבנים, היא מתקבצת להד של דימונסטרציה אדירה לקראת העול הכללי, המעורר כל לב, ומרוה טל חיים, גם לנשמות נדחות, אטומות לב מרוב חלי וקצף.

4. ויקרא יז, יג.

5. יחזקאל טז, כג.

5א. עיין מנחות כט. שו"ע יו"ד רע"ד, ס"ד "שכל אות תהא מוקפת גויל מארבע רוחותיה".

הבהמה המתפרנסת על שלחן האדם, אין המחאה האלהית יכולה לבוא נגד זכויות האדם עליה, כי אם בזמן מאוחר מאד, אשר פינוק הטעם של העובדים כבר יהיה למקור של נדבת קבועה וצדק גלוי. והאלפים והעירים עובדי האדמה בליל חמיץ יאכלו, אשר זורה ברחת ובמזרה⁶.

איסור החלב בא לעומת זה בקול ענות חלושה. אם בהכרח, למען חזק כוחותיך, תזבח את החי אשר עמלת בהזנתו, אמנם לא בשביל התאוה הפחותה של הזלילה התאונית הבוחרת במשמן, ביחוד אצל האדם הילדותי, תעשה זאת. הלוקוסוס הפראי של אכילת חלב ודם, בתור רווחא לבסומא, כשנאסר, נוטל הוא את העוקץ היותר חד של הזלילה האכזרית, אשר תוכר פעולה זו רק בביסוס שלם של תרבות משוכללת העתידה לבוא.

גזל המשפט של הרכוש הולך הלוך ומתרשם באיסור שעטנז. לא לך להתאים את חופש השמוש של הצמר הנעשה מהכבשה התמה עם השמוש הרחב של הפשתן, הבאלך בעבודה קולטורית כשרה ונעימה. עוד אמנם יעלה החי במעלה קולטורית על ידי הרדיה המוסרית העליונה, עד שהשתתפותו האידיאלית עם התכונה היותר מלאה כבר תהיה לא נפלאה ולא רחוקה. על כן קח לך בציצית לתכלת, ולבגדי כהונה, בחופש והרחבה, תערובות צמר ופשתן דוקא.

תערובות הברש והחלב, זהו כבר עון כבד, עבודה משוחרת כולה בעושי החיים, עושק הנפש והרכוש. והחלב הטבעי כל כך ליונק הרך, למען יתענג על שדי אמו, לא נוצר רק

6. ישעיה ל, כד.

להלעיט בו את קיבתך, בהיותך כל כך קשה ואכזר, עד כדי אכילת
בשר. זכות היונק קדומה וטבעית יותר מזכותך עליו.

וכשם שכיסוי הדם מקרב את הלא תרצח עד גבול
החי, ואיסור בשר בחלב, וכלאים, את הלא תגזול
ולא תעשוק, כך מקרב הוא איסור הטריפה את חובת
הסעד וביקור חולים, אל גבול החי. רחם, לפחות, על האומלל, אם ערל
לבך מרחם על הבריא והחזק.

ו. אחדות כל הרוחות

הגרעין הזה, כשנזרע במעבה האדמה של שדה אשר ברכו ד', הולך הוא ועושה פירותיו. צריך הוא לטפולה, כנוס כל הרוחות אל המרכז הלאומי, כדי שלא יהיה הד הקול המוסרי קול חלושים, בעלי נזירות ופחדנים, כי אם קול חיים אמיצים ועליזים.

בחינות קטנות רשמתי פה, אבל הדרך ארוכה ורחבה. לא רק קול של רגש מסתתר הגנו צריכים להביע, לא רגשי לב הנאמרים לשם טיפולה של היהדות בגלות, אשר היא שמה הולכת ומתנונת, כי אם קול אלהים בכח, קול חוצב להבות אש, המחובר מארבעת הרוחות, העושות את המחשבה שלמה. ונחה עליו רוח ד', רוח חכמה ובינה, רוח עצה וגבורה, רוח דעת ויראת ד'.

כללו של דבר, אחדות המחשבה על ידי קבוצת כחותיה וכל זרמיה השונים, היא המביאה לידי התאחדות הכחות הממשיים והתארגנותם.

וכל אשר אנחנו סובלים מפגעי הדעות, המתגלמות בחיים ובספרות, איננו בא, כי אם מפני הפרוד של הרוחות המיוחדות, שכל אחת אינה חפצה לראות בשכלולה של חברתה, ואינה מתרוממת למצוא את אשרה במיזוגה עם כל הרוחות, הנראות שונות ממנה, בדרך חבור אורגני, המכיל בקרבו את אור החיים והשלום.

ז. מרכז ארבע הרוחות בציון

המקום היותר עלול לקבל בתוכו את שפעת כל הזרמים כולם, האלהי, המוסרי, האמוני, והלאומי, בתכלית החיים והאורה, אשר פריו יוכל להיות נכר בקרוב בימינו, ושרשיו יכו בעומק להיות למחיה לדור דורים, הוא החלק הנעזב כמעט של דרישת טעמי מצוות, אשר יזריח אור גדול על העולם המדעי של היהדות לשובב את נתיבותיה.

אמת הדבר, שמאז גנונות היו כל אלה הנטיות ברוח האומה. אבל הגלות צמקתן, ובתוך הנטייה הנכרת האמונית לבדה נכללו בדרך עבור שלשת הנטיות הנשארות. הרוח לא נתן מנוח, ולפעמים התפרצה איזו נטייה לצאת באופן מובלט, כמו הנטייה האלהית, על ידי הפילוסופיה והחסידות המוסרית, על ידי ההומניות לכל צבעיה, והנטייה הלאומית על ידי תסיסתה בימינו. אמנם כל אלה הרעישו את היהדות האמונית בצאתן ממנה והרבו את חבליה, המעיטו את לשדה במצצן ממנה את ליחה. על כן הננו רואים ומשתאים על נטילת היהדות האמונית אחרי התעוררות הלאומית דוקא.

וזהו פשוט, מפני שהוא לה המשבר המאוחר, אשר מצץ את דם התמצית, שהיה בלוע בקרבה עד הזמן האחרון.

לא יוכלו אלה הדברים ללכת במסלולם הפרוע. הננו נזקקים לתקן ברוח גבורה ודעת את הקלקולים שקדמו. ועלינו להשיב את כל הרוחות, אשר נתפזרו, אל מרכזם, לאסוף נדחי ישראל ונפוצות יהודה הרוחניים, אל אדמת הקודש, אל המקום המוכשר להוצאת האידיאלים כולם במתכונתם מן הכח אל הפועל, לא על ידי יחידים וכתות, כי אם על ידי האומה, על ידי כל קהל עדת ישראל, אשר יציץ ופרח בארץ חמדה, בנחלת צבי צבאות גויים.

כי מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלם.

תיקוני טעויות

עמ' טז שורה 9 במקום ההמגושמת צ"ל המגושמת

עמ' כא שורה 3 במקום היממים צ"ל הימים

עמ' מ שורה 13 במקום בשנה צ"ל בשנה.

עמ' מג שורה 8 במקום הקבה צ"ל הקבלה